

PƏRVİN İSMAYILOVA
Bakı Avrasiya Universiteti
Nərimanov rayonu Ak.Həsən Əliyev küçəsi.1-35a
pervin.ismayilova.1991@mail.ru

EPİK ŞEİR TARİXİNDƏ ONLUQ SAY SİSTEMİNİN YERİ VƏ FƏDAİNİN MƏSNƏVİSİ

Xülasə

Fədai Təbrizinin “Bəxtiyarnamə” əsəri anadilli epik şeirin gözəl nümunələrindən biri kimi bir çox tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Əsər dövrünün ictimai mənzərəsini məharətlə təsvir edir. “Bəxtiyarnamə” əsərinin tədqiqi XVI əsr yazılı ədəbiyyatının şifahi xalq ədəbiyyatı ənənələrinə bağlılığını, səyyar motivlərin Azərbaycan ədəbiyyatındakı yerini, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatına Şərq ədəbiyyatının təsir şəkillərini öyrənmək baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Fədai Təbrizi XVI əsr Azərbaycan şairlərindəndir. Onun yaradıcılığı klassik Azərbaycan poeziyasının Xaqani, Nizami, Nəsimi, Xətai, Füzuli kimi görkəmli nümayəndələrinin ənənələri üzərində yetkinləşmişdir. Fədai irsinə folklor ədəbiyyatı güclü təsir göstərmişdir. Fədai Təbrizinin “Bəxtiyarnamə” əsərinin mövzusu və ideyası tarixdən götürülmüşdür. “Bəxtiyarnamə” pəhləvi dilində olan qədim dastanlardandır. Bu mövzuya bir çox xalqların ədəbiyyatında rast gəlmək mümkündür. Geniş şəkildə yayılmış mövzunun Azərbaycan ədəbiyyatında işlənməsi ədəbiyyatımız üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Fədai Təbrizi nəzmlə, ana dilində yazdığı bu əsərdə dövrünün problemlərini də işıqlandırmışdır.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının ən möhtəşəm abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud”da və qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli sənətkarı olan Nizami Gəncəvinin əsərlərində olan motivlərə “Bəxtiyarnamə” əsərində də rast gəlirik. Əslində bu əsərin qaynaqları arasında Şərqi məşhur “Kəllilə və Dimnə”, “Sindibadnamə” və Dəqaiqi Mərvəzinin “Bəxtiyarnamə” əsərləri yer alır. Bu əsərlər arasında Fədainin “Bəxtiyarnamə”sinə ideya, struktur və motivlər baxımından ən yaxın olanı Mərvəzinin “Bəxtiyarnamə”sidir. Fədaidən əvvəl – XIII əsrdə yaşayıb-yaratmış Şəmsəddin Məhəmməd Dəqaiqi Mərvəzi “Bəxtiyarnamə” əsərini tərcümə etmiş və öz yenilikləri ilə zənginləşdirərək nəslə fars dilində gözəl əsər meydana gətirmişdir.

Açar sözlər: Fədai, Bəxtiyarnamə, epik şeir, məsnəvi, səyyar motivlər

Giriş

Anadilli epik şeirin XVI əsrin sonlarında yazılmış ən gözəl nümunələrindən biri də Fədai Təbrizinin “Bəxtiyarnamə” məsnəvisidir. “Ədəbiyyatımızda «Divan»ı və «Bəxtiyarnamə» adlı poeması ilə məşhur olan şair haqqında ilk bilgiləri Şah İsmayıl Xətəinin oğlu, dövrünün görkəmli ictimai-siyasi xadimi, tanınmış qələm ustası, üləma şəxsiyyəti Sam Mirzə özünün məşhur «Töhfeyi-Sami» adlı təzkirəsində göstərmişdir”(3, 36). Fədai şəxsiyyətini öyrənmək üçün bu təzkirə qədər qədim mənbə hələki tapılmamışdır.

Fədainin “Bəxtiyarnamə” əsərinin strukturu onluq say sistemi üzərində qurulmuşdur və on nağıl əsərin əsas süjet xəttinə əlavələr olaraq verilmişdir.

Bir sıra əsərlər var ki, onların adında say işlənmişdir məs; “Yeddi gözəl”, “Dəhnamə”, “Yeddi cam”, “Yeddi taxt”, “Min bir gecə”, “Yeddi səyyarə”, “Səkkiz cənnət”, “On quş”, “On fəsl”, “Dekameron” və s. Bir digər əsərlər də var ki, onların adında deyil, strukturunda say işlənib “Bəxtiyarnamə” əsəri də bura daxildir.

Bəxtiyarname və onluq üzərində qurulan anoloji əsərlər

“Bəxtiyarname” silsilə mövzulu əsərdir. Mövzunun qaynağı “Sindibadname”yə söykənir. “Min bir gecə”, “Sindibadname”, “Kəlilə və Dimnə” hər biri nağıl üslubunda yazılmışdır. Bu nağıllar sanki insanların yığışdıqları məclislərdə günlərlə davam edən, macəralı, əyləncəli, əxlaqi didaktik məzmununda söylənilmiş nağıllardır. Nağıllar vətəni Hindistanda yaranan bu nağılları, nağıl danışmağı sevən ərəb nağılcıları tapıb söyləyirdilər və beləliklə, bu silsilə mövzuların yazılı variantları ərəb dilində də mövcud olmuşdur. “Bəxtiyarname” əsərinin mövzusu və süjet xətti “Sindibadname” əsəriylə üst-üstə düşür. Bu əsərlər arasındakı uyğunluq, yaxınlıq özünü bir çox hadisələrdə göstərir. Şahzadənin şərə düşməsi, onun atası tərəfindən edam olunması təhlükəsi hər iki əsərdə də müşahidə olunur. Kompozisiyasının uyğunluğu ilə yanaşı fərqli tərəfləri də vardır. Fərqlərdən biri isə, “Sindibadname” əsərində vəzirlər “Bəxtiyarname” əsərindəki kimi mənfi planda deyil, əksinə müsbət obrazlar kimi çıxış etməsidir. Belə ki, “Bəxtiyarname” əsərində vəzirlər şahzadə Bəxtiyara şər atıb onun edam olunmasını gözlədikləri halda “Sindibadname” əsərində vəzirlər şahzadənin şah tərəfindən edam olunmasına mane olmaq üçün çalışırlar. “Bəxtiyarname” əsəri Şərq ədəbiyyatında “10 vəzirin hekayəti” kimi məşhurdur.

On sayını XII əsrdə Mövləvi təriqətinə mənsub olan Dərviş Osman Dədənin “Dəh mesire” əsərinin həm adında, həm də strukturunda görmək mümkündür. “Əsər əruz vəzninin rəməl bəhrində, fars dilində yazılıb, on mesire, 43 hekayədən ibarətdir. “Deh mesire” məsnəvi şəklində yazılmış təsəvvüfi əsərdir” (5,13).

On sayı ilə adlandırılan əsərlərdən biri də “Dəh fəsl” əsəridir. “Şəmsəddin Təbrizinin bədii-irfani yaradıcılığından dövrümüzə kimi gəlib çatmış **“Dəh fəsl”** (10 fəsil) adlı əsəri onunla Cəlaləddin Rumi arasında gedən söhbətlərdir ki, Əflaki sonralar onları onun şagirdlərinin dilindən yazıya almışdır. Kiçik hekayələr toplusuna bənzəyən bu əsərdə hekayələrin mövzu və mündəricəsinə görə vahid bir düzümü yoxdur. “Dəh fəsl”də sufizmin müxtəlif təriqətlərinə Şəmsəddinin münasibəti də mühüm yer tutur.” (1, 49).

XIV əsr Azərbaycan nəzəri-estetik fikrinin inkişafında böyük xidmətləri olan Şərəfəddin Raminin **“Dəh fəsl”** (on fəsil) məsnəvisi də “Dəhnamə” quruluşundadır. (1,158)

Həm “Xəmsə”, həm də hekayətlərdən ibarət ibrətamiz əsərlərdən biri də **“Dahbab”** əsəridir. “Teymurilər dövrünün şairi olan Katibi də “Xəmsə” yazmışdır. “Xəmsə”yə daxil olan əsərlərdən biri “Dahbab”dır. Əsər on babdan-fəsildən ibarətdir. Hər babda bəşəri hekayələrdən söhbət gedir.” (7,26).

Dərviş Şəmsi “Deh morğ”—XVI yüzilliyin əvvəllərində yazılmış didaktik-allegorik məsnəvidir. Şair bu əsəri əxlaqi, dini nəsihətlər vermək məqsədilə qələmə almışdır. Bu əsərin də həm adında, həm də strukturunda on sayı işlənmişdir.

“I bölüm münacat, II bölüm Yavuz sultan Səlim xanın təriflənməsidir. III bölümündə 1 bağ və 10 quşdan bəhs olunur. IV bölümündə əsərin əsas mövzusu başlayır. Sırası ilə bayquş, qarğa, tuti, kərkəs, bülbül, hüdhüd, qırlanqıç, tovuz quşu, kəklik və nəhayət, leylək danışdırılır. Hər danışan quş əvvəlki quşu tənqid etməklə sözə başlayır. Özünü və fikirlərini tərifləyərək, sözünü özündən sonrakına nəql edir. V bölümün sonunda bitiş beytləri yer alır” (6,14). Bu əsər mübahisə üzərində qurulması baxımından Füzulinin “Söhbətül-əsmar” (“Meyvələrin söhbəti”), onluq üzərində qurulması baxımından isə Fədainin “Bəxtiyarname”si ilə müştərəkliyə malikdir.

Adında və strukturunda on sayı keçən əsərlərdən biri də “Dekameron” əsəridir. “Bu əsər XIV əsr italyan yazıçısı Covanni Bokkaçço tərəfindən yazılmış, novellalar toplusudur” (bax:8)

Dekameron müxtəlif məzmunlu novellalar daxildir. Novellalar sətirləti mənə, praktik zarafatlar və həyat dərsi xarakterlidir. Dekameron sözü iki yunan sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir ki, bunlardan déka – “on”, hēméra isə “gün” mənasını verir, Dekameron sözü “On gün” mənasını ifadə edir. On gün obrazların novellaları söylədikləri müddətdir, Əsər bir-birindən fərqli 100 novelladan ibarətdir ki, həmin novellaları da Florensiyanı bürümüş Taun xəstəliyindən qaçaraq şəhər kənarında yerləşən bir malikanədə yeddisi qız, üçü oğlan olmaqla

10 gənc söyləyir. Hər gün on nəfərin hər biri, bir hekayə danışır. Beləliklə, on gün ərzində gənclər ümumilikdə 100 hekayə (novella) danışirlar.

Azərbaycan ədəbiyyatında adında say keçən əsərlər “Dəhnamə”. Yaxın Şərq ədəbiyyatında ənənəvi mövzulardandır. Azərbaycan poeziyasında bu silsilənin ilk bizim əlimizə çatın həlqəsi Hümam Təbrizinin “Söhbətnamə” (Fəlsəfi - ədəbi) məsnəvisidir” (1,157). Övhədi, Həriri və Şah İsmayıl Xətayi də bu mövzuda əsərlər yazmışlar. Bu mövzuda yazılmış əsərlərin ortaq cəhəti irfani, təsəvvüfi mövzuda və on məktub şəklində (Hümam Təbrizinin əsəri istisna olmaqla) yazılmasıdır. Əsərin süjet xəttinin əsasını 10 məktub təşkil edir. Hadisələrin gedişinə, əsərin əsas süjet xəttinə sıx bağlı olan 10 məktub “Bəxtiyarnamə” əsərindəki 10 nağıl kimi məqsədə çatmaq üçün vasitədir. “Aşiq Məşuqə qovuşmaq” üçün müəyyən mərhələdən, əzab əziyyətdən keçməli olur. Sonda vüsəl baş tutur. “Bəxtiyarnamə” əsərində də qovuşma yaşanılır, lakin “Bəxtiyarnamə” əsəri təsəvvüfi-irfani mövzuda yazılmamışdır və bu qovuşma həyatı, dünyəvi qovuşmadır. “Bəxtiyarnamə”də 10 nağıldan sonra valideynlərin övladına qovuşur və əsər müsbət sonluqla bitir.

““Övhədi Marağai (1274-1338). Şairin bizə məlum olan iki poemasından birincisi ilahi-bəşəri məhəbbətin qovşağında şifahi xalq ədəbiyyatı, xüsusən, dastan yaradıcılığının təsiri altında qələmə alınmış 525 beytdən ibarət **“Dəhnamə”** məsnəvisidir. Burada şairin təqdim etdiyi eşq anlamı öz iç və üst qatı ilə diqqəti cəlb edir. İç qat sufizmin “vəhdəti-vücut” fəlsəfəsinə xidmətdədir. Aşiq mütləq gözəlliyə – Allaha qovuşmaq yollarında bütün əziyyətlərə dözüür və sonra vəhdət baş verir. Üst qatda ali bəşəri məhəbbət hissləri tərənnüm olunur. Quruluş baxımından “Dəhnamə” müqəddimə-ənənəvi hissələrdən başqa 10 aşiqanə məktub, bir neçə nəsihətamiz hekayə və qəzəldən ibarətdir. Təhkiyə və epizodlar yox dərəcəsidir; məktublar arasında bağlılıq da möhkəm deyildir. Əslində əsərdə əsas surətlərdən əlavə, yalnız bir alleqorik-simvolik obraz- nəsim küləyi iştirak edir. Aşiq və Məşuqə epik surətlərdir lakin onların dinamik hərəkətləri görünür. Onlar fikir və hisslərini yalnız hər biri müstəqil romantik-lirik parça olan məktublar vasitəsilə bəyan edirlər. Dəhnamə mövzusu, xüsusən Övhədidən sonra Yaxın Şərq poeziyasında işlək mövzu kimi geniş yayılmışdır”(1,157).

Dəhnamə mövzusunda yazanlardan biri də Həriridir. “XIV əsrin digər azərbaycanlı şairi Səddəddin Həririnin bütünlükdə irfani məzmununda yazdığı “Məhbubəl-qülob” - “Dəhnamə” əsəri dövrümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Əsər 10 fəsildən tərtib edilmişdir. Aşiq və məşuqun dilindən yazılmış hər bir məktub ayrıca qəzəl ilə başlayır. Həririnin “Dəhnamə”si Övhədinin əsərindən həcmcə iki dəfə böyük və məzmun-quruluşca daha mükəmməl idi”(1,68). Həririnin “Dəhnamə”sində Aşiq və Məşuqla yanaşı Yel, Su, Pərvanə, Şam, Bülbül, Gül, Ayna, Şanə kimi alleqorik surətlər iştirak edir.

“Həriri poemada Aşiq surətində insan nəfsinin saflaşması və təkamülü məsələsini qoymuşdur. Burada 10məktub rəmzi mənə daşıyıb Aşiqin keçdiyi mənəvi oyanış yolunun10 mənzilini bildirir. Məktublar “məqam”, “dayanacaq” və “mənzil” mənasında işlənmişdir” (1, 67).

Dəhnamə- Şah İsmayıl Xətai. “Bu ənənəvi süjeti Xətai vəziyyət və hadisələrə uyğun olaraq yaratdığı lövhələr və başqa poetik tapıntılar vasitəsilə yeniləşdirə bilmişdir. Bir yandan klassik ədəbiyyatdan, bir yandan da xalq yaradıcılığının zəngin xəzinəsindən, nağıl və dastanlardan istifadə ilə yaradılan bu poema başqa “Dəhnamə”lərdən forma və məzmun əlvanlığı ilə seçilir. Rəngarəng təbiət təsvirləri və qəzəllər əsəri təkcə həcmcə yox, həm də fikir və bədii təsir baxımından xeyli gücləndirmişdir. Əsərdə sufi panteist məhəbbət vardır, lakin real insani hiss və duyğuların arxasında onlar görünməz olmuşdur. “Dəhnamə” “on məktub” deməkdir. Ancaq burada məktubların təkcə adı vardır. Poemanın məzmununu məktublar yox, daha çox həmin məktublarla əlaqədar hadisələr təşkil edir. Bu məktubların yazılmasına gətirib çıxaran hadisələr, onların yazılması zamanı qəhrəmanın keçirdiyi hallar, məktubu göndərmək üçün qasid axtarılması, qasidə yalvarışlar, məktubların sevgili tərəfindən necə qarşılanması, nə deməsi, aşiqin keçirdiyi intizarlı duyğular, nəhayət, sevgililərin qovuşması poemanın süjetini

təşkil edən əsas epizodlardır. Aşiq on dəfə məktub göndərir, sevgisinin sabit olduğunu sübut edir. Aşiqi dözümlü, vəfalı görən sevgili ona vüsəl vədəsi verir, sevgililər qovuşurlar. Poema səbrin tərənnümü ilə bitir”(4,22). Həm adında, həm də strukturunda 10 sayı işlənməsi baxımından “Dəhnamə”lər səciyyəvi xüsusiyyətə malikdirlər. Bu mövzuda yazılmış əsərlərin ortaq ideyası olmaqla yanaşı, hər şair öz əlavələrini etmiş və “Dəhnamə”lər allegorik obrazların sayı baxımından yaxud irfani-bəşəri xarakterinə görə də fərqlənmişlər.

“Əsərdə Övhədi “Dəhnamə”sinin təsiri izlənilsə də sələfinin poeması ilə müqayisədə daha dinamikdir. Əgər Övhədi əsərində iki epik – Aşiq və Məşuqə və bir lirik-antropomorfik obraz – səba yeli iştirak edirsə, Xətai poemasında onun başqa sələfi Həririnin eyni adlı əsərində olduğu kimi obrazların sayı daha artıqdır. Lakin əlbəttə, Xətai əsəri bu yönümdə Həririnin poemasından da seçilir” (1, 377). Övhədinin eyni adlı əsərində üç obraz iştirak edirsə, Həririnin və Xətainin “Dəhnamə”ində isə rəmzi obrazların sayı artmış, yeni allegorik obrazlar əsərə daxil edilmişdir. Bu obrazlar əsərin kompozisiyasında əsas yer tutur. Əsərdəki hadisələr məhz bu antropomorfik obrazlar vasitəsilə inkişaf edir.

Strukturunda 10 sayı işlənmiş əsərlərin əksəriyyəti təsəvvüfi xarakterli olsa da, “Bəxtiyarnamə” əsərində təsəvvüfi ideyalara rast gəlinmir. “Bəxtiyarnamə” əsəri əsasən realist səciyyəli həyat hadisələrini təsvir edən 10 hekayədən ibarətdir.

“Bəxtiyarnamə”də on sayının işlənmə məqamları

“Bəxtiyarnamə” Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış ənənəvi silsilə mövzulardan olub, öz kökü etibarilə xalq ədəbiyyatı ilə bağlıdır, ərəb, fars, uyğur, hind, türk, gürcü dillərində neçə-neçə həm yazılı, həm də şifahi versiyaları var. Bu silsilə mövzunun qaynağı başqa silsiləyə – “Sindibadnamə”yə söykənir. (1, 514) Əslə sanskritcə olub, sonralar pəhləvi dilinə çevrilən “Sindibadnamə” əsərində də şaha nağıl söylənir. Aydın olur ki, “Sindibadnamə” əsərindən qaynaqlanan digər əsərlərdə də bu nağıl strukturu qalmışdır. Ondan təsirlənən əsərlərdə nağılların müasirliyi, məzmunu, realılıqla uyğunluğu müəllifin öz yaradıcılıq qabiliyyəti olduğundan Fədai Təbrizi bu baxımdan yeni bir əsər meydana gətirmişdir. “Sindibadnamə”də Sindibad şah oğlu haqqında ölüm hökmü çıxardır, bunu görən vəzirlər şahın hökmünü yubatmaq üçün nəsihətamiz nağıllar danışirlər. Kəniz də öz növbəsində şahzadənin əleyhinə olacaq nağıllar danışır. Yeddi gün keçir təhlükə sovuşur, həqiqət ortaya çıxır. “Bəxtiyarnamə” əsərində də sultanın oğlu şərə, böhtana düşür, sultan oğlu Bəxtiyarın edamına əmr edir və burada oğul atasına on gün nağıl danışır. On nağılın hər biri fərqli mövzu da olsa da, ictimai məsələlərə və səbrli olmağın təbliğinə nağılların hamısında rast gəlinir. Bu əsərin strukturu onluq say sistemi üzərində qurulmuşdur və on nağıl əsərin əsas süjet xəttinə əlavələr olaraq verilmişdir. “Quruluş-arxitektika baxımından “Bəxtiyarnamə”də digər mövcud şifahi və yazılı “Bəxtiyarnamə”lərdə, “Sindibadnamə”, “Tutinamə”, “Mərzbanamə” və b. silsilədən olan əsərlərdə, “Min bir gecə”, nəhayət, Nizaminin “Yeddi gözəl”ində olduğu kimi, vahid bir süjet ətrafında inkişaf etmir. Burada ana süjetdən əlavə, bir neçə şaxə süjetlər də var ki, onlar ayrı-ayrılıqda hər biri müstəqil əsərlər kimi səslənsələr də, əsasən, ana süjetin açımına yardım edirlər. Əsər onun baş qəhrəmanı Bəxtiyarın adı ilə bağlıdır, ana süjet də Bəxtiyarın sərgüzəştlərini əhatə edir. Şaxə süjetlər Bəxtiyarın dili ilə söylənən hekayələrdir. Şair onları xalq ədəbiyyatı təsiri ilə nağıl adlandırır. Lakin əslində onlar nağıl deyil, real həyat hadisələrinin təsviri onların özəyini təşkil edir”(1,522).

“Bəxtiyarnamə”də 10 sayına ilk olaraq Azadbəxt ilə Gülcəmalın görüşü adlı hissədə rast gəlirik. Sultan Azadbəxtin vəzirləri belə təsvir olunur:

O sultanın sarayda 10 vəziri

Fəsadu fitnənin ustadı piri (2, 9)

10 olaraq vəzirlərin sayının göstərilməsi onu sübut edir ki, sultanın ətrafındakıların hamısı fitnə-fəsad əhlidir. Çünki 10 sayı qədim Pifaqor təliminə əsasən tamlığı bildirən saydır. Burada şair bildirmək istəyir ki, ölkə tamamilə başlı-başındadır. Hətta sultanın özü bu cür təqdim olunur:

Əcəm mülkündə sultan ibni sultan

Özü xaqani-məğrur, şahi dövrən
Adı Azadbəxt, məşğuli-işrət
Başında fikri badə, gözdə qəflət
Nə millətdən sorarmış halü əhval
Nə dövlətçün qıllarmış fikri-iqbal (2, 9)

Bir ölkənin başında Azadbəxt kimi sultanın və onun əhatəsində olan 10 vəzirin hamısının fitnə-fəsad əhli olması ölkənin vəziyyətini açıq-aşkar göstərir. Belə şəraitdə ölkədə quldurluq və haqsızlıqların olması təbii hal hesab olunmalıdır.

10 sayına rast gəldiyimiz digər hissə “Bəxtiyarın doğulması”dır. Burada sultan Azadbəxt səhrada tərk etdiyi körpəsinin bələyinə 10 dürrü gövhər qoyur.

Bələk içrə qoyub 10 dürrü gövhər
Deyib: “olsun uşaqla qoy bərabər,
Hər ol şəxs ki, etdi tiflə xidmət,
Qoy olsun bu cəvahir ona qismət (2,19)

10 dürrü qəltan isə “Tacirin nağılı”nda üzgüçülər tərəfindən tacirə gətirilir.

Gətirdi hər biri bir dürri-ziba,
Ona gətirdilər on dürri-qəltan.
...Dedilər: ol cəvani-məhliqayə,
Bunları sat özünçün eylə mayə (2, 36)

Hər iki nümunədə 10 cəvahir insanın maddi baxımdan amanda olmağına bəs edir. Körpənin bələyinə atası 10 cəvahir qoyur ki, onu kim tapsa bu cəvahlər o şəxsə qismət olsun. Sultan 10 dürrü-gövhəri uşağın böyüdülməsi üçün yetərli hesab edir. Həmçinin üzgüçülərin gətirdiyi 10 dürri-qəltan da tacirin maddi vəziyyətini düzəltməyə kifayət edəcək qədərdir. 10 sayının mükəmməlliyi ifadə etməsi bu motivlərdə də özünü göstərir.

“Bəxtiyarın doğulması” adlı hissədə sultan yenicə doğulmuş övladını səhrada bulaq başında tərk edib 10 gün yol getdikdən sonra Gülcəmalla birlikdə Kirmana çatır. Azadbəxt ölkəsindəki xəyanətə görə Kirman padşahına qonaq olur. Bu hissədə 10 gün sonra rahatlığa, əmin-amanlığa və məqsədə çatılır, 10 günün sonu xeyir olur.

Əsər boyunca 10 zaman dilimində baş verən hadisələrə çox rast gəlirik. Onlardan biri də ikinci nağılda Xacə Həsənin 10 il sarayda qalmasıdır. Şahın vəkili, sarayda ixtiyar sahibi Xacə Həsən ailəsindən uzaqda həsrət çəksə də, şah izin vermədiyini üçün saraydan çıxıb bilmir:

Dedi: ey padşahi - dini dünya,
Müdam olsun sənə dövlət mühəyya
Kərəm qıl, istərəm ver mənə rüxsət.
Ki, yaxdı bağrımı hicranü firqət.
Buna şah vermədi heç bab dəstur,
Fəraq oduna yandı zarü məhcur,
Şitab etdi necə kim qıldı təcil,
Gedə bilmədi Xacə qaldı on il. (2,47)

Başına min bir hadisə gəlsə də, sonda Xacə həm ailəsinə, övladlarına qovuşur, həm də cərəyan edən hadisələr nəticəsində böyük oğlu bir ölkənin padşahı olur.

“Behzadın nağılı”nda Misir şahının qızına elçi göndərən Behzaddan qız üçün 100 min altun tələb edirlər. Atası – Şirvan padşahı Behzada söyləyir ki, 10 gün möhlət ver, səbirli ol ki, altunları tamamlayıb Misirə göndərim.

Atası dedi: ey nuri-bəsirət,
Mənə on günə tək lütf eylə möhlət,
Dəxi sən qılam fəryadü fəqani,
Bəhəm yetirəlim baqi qalani (2,88).

Behzad bir gecə səhralara düşüb gedir, təsadüfən Misir karvanları onu oğru zənn edib tuturlar. Lakin 10 gün səbr edə bilməyən Behzadın başına çox hadisələr gəlir. Fədai Təbrizi səbr etməyi, demək olar ki, hər nağılda məsləhət görür və bunu mükəmməllik sayı ilə birləşdirib çox gözəl harmoniya yaradır.

Əsərdə Bəxtiyarın söylədiyi 10 nağıl Fədai Təbrizin “Bəxtiyarnamə”sini farsdilli “Bəxtiyarnamə”lərdən fərqləndirir. Belə ki, farsdilli “Bəxtiyarnamə”lər 9 nağıldan ibarət olmuşdur, lakin Fədai Təbrizi “Bəxtiyarnamə”sini 10 nağıl üzərində qurmuşdur. Burada yenə də 10 nağıldan sonra hər şey aydınlığa qovuşur, Bəxtiyarın dar ağacından, ölümdən xilas olması ilə bərabər əsl ailəsiylə bağlı gerçəklik də üzə çıxmış olur. 10 nağıl 10 gün ərzində söylənilməsinə görə yenə dolayısıyla 10 günün sonunda Bəxtiyarın bəxti üzünə gəlir.

On mükəmməllik və tamlıq sayı olaraq bu əsərdə də öz funksiyasını yerinə yetirmiş olur. Bu əsərdə 10 son kimi görünən başlanğıcın işarəsidir. Yəni, hadisələr 10-un içərisində cərəyan edib bitir və yeni başlanğıcın başladığını özündə ehtiva edir.

“Bəxtiyarnamə”də 10 sayından başqa saylar da işlənmişdir. İlk nağılda 10 dürr qəltan 8 və 2 olmaqla iki yerə bölünür. “Tacir macərasında” tacir oğrulara rast gələndə qorxur və dürrlərin səkkizini ağzında, ikisini cibində saxladı:

Görübən onları fikir etdi qorxar.
Götürüb səkkizin ağzına saldı,
İkisi dürrlərin cibində qaldı. (2,37)

Daha sonra IV nağılda Misir şahı 100 min altun tələb edir, lakin Behzadın atası 80 min altunu cəmləşdirir. Əsərdə şaha dua etdikdə “Qibləgaha yaşa yüz il”, “Ey şahım, mübarək min mübarək” kimi ifadələrə rast gəlirik.

Adında, strukturunda 10 sayı işlənən bir çox əsərlər vardır. Bu əsərlərin mövzuları müxtəlf olsa da, hər birində bu say eyni funksiyada iştirak edir. “Bəxtiyarnamə” əsərində 10 sayı bir çox məqamlarda özünü göstərir, Əsərinin əsas hissəsini təşkil edən on nağıl təsadüfən işlənmişdir, Əsərdəki digər 10 sayları ilə birlikdə 10 nağıl bitkinlik, tamlıq ifadə edir.

Ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. III cild, Bakı: Elm, 2009, 736 səh.
2. Fədai. Bəxtiyarnamə. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 168 səh.
3. XVII əsr Azərbaycan lirikası. Bakı: Nurlan, 2008, 391 səh.
4. Şah İsmayıl Xətayi. Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 384 səh.

Türk dilində:

5. Çelik A. Derviş Osman ve Deh Mesiresi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İstanbul, 1998, 136 seh.
6. Karadüz S. Derviş Şemsinin Deh-Murgunun karşılaştırmalı metni ve benzeri eserle genel bir mukayisesi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum, 2000, 194 seh.
7. Vanlıoğlu M. İran edebiyatında Dahnameler ve Katibinin Dahbabı, Atatürk

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1987, 129 seh.

İnternet resursları:

8. <https://az.wikipedia.org/wiki/Dekameron>

Исмаилова Первин

Место десятичной системы в истории эпической поэзии и овладении басней

(Резюме)

Уникальная поэма "Бехтиярنامه" Фэдаи Табриза был исследован многими исследователями как один из прекрасных примеров эпической поэмы на родном языке. Поэма умело описывает общество своей эпохи. Изучение «Бахтиярнамэ» имеет большое значение при изучении литературы XVI века о традициях устной народной литературы, расположении подвижных мотивов в азербайджанской литературе, а также изучении и влияния восточной литературы на азербайджанскую литературу. Фэдаи Тебризи был один из азербайджанских поэтов XVI века. Его творчество развивалось на традициях выдающихся представителей классической азербайджанской поэзии, таких как Хагани, Низами, Насими, Хатаи, Физули. На наследие Фэдаи фольклорная литература оказала сильное влияние. Тема и идея «Бахтиярна» были взяты из истории. «Бахтиярна» - древний эпос на языке пехлеви. С этой темой можно столкнуться в литературе многих народов. Широко распространенная тема в азербайджанской литературе имеет большое значение для нашей литературы. Фэдаи Тебризи в поэмах написанном на родном языке также освещал проблемы своей эпохи. Мы также находим в книге «Книга Деди Горгуда», самый впечатляющий памятник устной народной литературы в Азербайджане, а также мотивы произведений Низами Гянджеви, которые являются выдающимся деятелем азербайджанской литературы. На самом деле, среди источников этой работы есть знаменитые произведения Востока «Калле и Димне», «Синдибаднаме» и Дакайки Марвази «Бахтиярама» Среди этих работ "Бахтиярамах" Марвази, который наиболее близок к идее, структуре и мотивам "Бахтиярны" Фэдаи . Шамседдин Мухаммед Дашача Марваси, живший в 13 веке перевел «Бахтиярنامه» в свои произведения, обогатил своими новшествами и создал замечательную персидскую рукопись.

Ключевые слова: Фэдаи , Бахтиярна, Эпос, поэзия, стихи , мотивные мотивы.

Ismailova Pervin

The place of the decimal system in the history of epic poetry and Fadai's the masnavi

Summery

Fadai Tabrizi's "Bakhtiyarnama" was studied by many researchers as one of the finest examples of mother tongue poetry. This works skillfully illustrates the public view of the era. The study of "Bakhtiyarnama" is important for studying the commitment of literary literature of the XVI century to the traditions of oral folk literature, the location of mobile motives in Azerbaijani literature as well as the influence of Oriental literature on the Azerbaijani literature.

Fadai Tabrizi XVI century is Azerbaijan poets. His activity matured on tradition of poets as Khaqani, Nizami, Xatayi, Nasimi, Fuzuli of classic Azerbaijan poetry. Fadai's heritage

strong affected folklore literature. Fadaï Tabrizi's theme, idea of "Bakhtiyarnama" works taken from history. "Bakhtiyarnama" is old epos at Pahlavi language. This theme is possible to come across in literature of many peoples. Developing a widespread topic in Azerbaijani literature is of great importance for our literature. Fadaï Tabrizi illuminated public problems in his this works.

We also find in the book "Bakhtiyarnama" the motifs of Nizami Ganjavi's works, which is the most magnificent monument of Azerbaijani folklore "Kitabi Dada Gorgud" and the outstanding Azerbaijani artist of ancient times.

In fact, there are among the sources of this work are the famous works of the East, "Kalila and Dimne", "Sindibadname" and Daqaiqi Marvasi's "Bakhtiyarnama". Among these works are the "Bakhtiyarnama" of Marvasi, which is closest to the idea, structure and motif of Fada's "Bakhtiyarnama". Shamseddin Mohammad Daqaiqi Marvasi, who lived and created in the XIII century before the conquest, translated the "Bakhtiyarnama" and enriched it with his innovations, creating a beautiful Persian manuscript.

Key words: Fadayi, Bakhtiyarname, epic poetry, masnavi, motif motifs

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 24.05.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 20.06.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Səadət Şıxıyeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.